

TENEN

Dansk Tekstilhistorisk Forening

16. årgang, nr. 2

Efterår 2005

QUILTEDE H C ANDERSEN "FRIMÆRKER" I TEXTILFORUM – SE SIDE 27

Indhold:

Enighetsfabrikken	side 3
Brede Klædefabrik	side 12
Postkort	side 17
M. W. Mørch & Søn's Eftf.	side 18
TENENs juletur lørdag den 19. november 2005	side 19
TENEN-tur under forberedelse	side 21
Besøget på Kongsgården	side 22
Åbning og udstillinger	side 26
Arrangements- og udstillingskalender	side 28
Telefonliste for TENENs bestyrelse mv.	side 31

TENEN Dansk Tekstilhistorisk Forening

Formand: Annet Laursen Skjelsager, Dorthesvej 2, 3520 Farum, telefon 44 95 05 55
Næstformand: Lone de Hemmer Egeberg, Gærdet 12, 3460 Birkerød, telefon 45 81 15 97
Kasserer: Bent Bille, Langgade 44, Flemløse, 5620 Glamsbjerg, telefon 64 72 15 65
Giro nummer: 143-0130

Medlemsskab tegnes hos kassereren. I 2005/2006 er prisen pr. år 200 kr.
Husstandsmedlemsskab koster 300 kr.
Medlemmer får tilsendt tidsskriftet TENEN.

Tidsskriftet **TENEN**

Redaktion: Annet Laursen Skjelsager, Dorthesvej 2, 3520 Farum, telefon 44 95 05 55,
ePost silke-annet@detail.dk • Lis Slottved, telefon 74 63 03 50,
ePost slottved@privat.dk • Vibeke og Frits Lilbæk, telefon 48 17 16 47,
ePost vofl3450@spymac.com

Sats og billedbehandling: Frits Lilbæk • Digitaltryk: VesterKopi • ISSN: 0906-9526

Copyright © TENEN og forfatterne • 30.10.2005.

TENEN udkommer fire gange om året – sidst i månederne juli, oktober, januar og april.

Deadline for redaktionelt stof er seks uger før eller efter aftale med redaktionen.

Artikler og indlæg sendes til redaktionen

– fx. med ePost – ellers meget gerne maskinskrevet med brevpost.

Annoncepriser: 1/1 side: 525 kr. 1/2 side: 300 kr. 1/4 side: 185 kr. 1/8 side: 135 kr.

Ældre numre af TENEN kan købes ved henvendelse til foreningens kasserer
– så længe lager haves. Prisen er 50 kr.

Flytning meddeles til kassereren, som fører medlemslisten – oplys dit medlemsnummer.

Internet: <http://tenen-dk.spymac.net> eller <http://tenen.does.it>

ENIGHETSFABRIKKEN – og industrialiseringen av Norge på 1700-tallet

At utdanning er viktig for et lands utvikling og økonomiske vekst er ikke noe nytt. For litt over 220 år siden bestemte den dansk-norske stat seg for å utvikle og forbedre tekstilproduksjonen i landet. Den hadde sett på England og Frankrike og kommet til at en viktig forklaring på deres suksess var den velutviklede tekstilproduksjon. Et av tiltakene som staten satte i gang var et utdanningsprogram som tok sikte på å utdanne ledere og lærere til industriskoler, dvs skoler som også var fabrikker. Slik skulle både fabrikkvesenet og ny teknologi spre seg i landet og kvaliteten på hjemmeproduserte tekstiler forbedres. I Norge resulterte utdanningsprogrammet i en industriskole. Den het Enigheten og lå i Stor-Elvdal i Østerdalen mellom 1785 og 1797.

Utdanningsprogrammet

En av hovedutfordringene som staten møtte når de forsøkte å bygge en tekstilindustri i landet var mangelen på nasjonale mellomledere som kunne fabrikkflid. Fabrikkflid var en helt ny og mer effektiv produksjonsmåte der en kyndig mester stod for ledelsen av arbeidet på huset og organisering av arbeidet utenfor. Den 4. august 1780 ble det derfor annonsert et utdanningsprogram for å utdanne folk i linspinning og fabrikkflid. Programmet var på mange måter en MBA i fabrikkflid.

Med utdanningsprogrammet ønsket man å "... bedre Tilberedning og Forarbeydelse af de til Lærreds-Manufakturerne fornødne raae

Materialier, for Kongeriget Danmark" fordi man mente den "nasjonale Fliid og Arbeydsomhed [innen tekstilnæringen] er langt fra den Udviidelse og fuldkommenheds Grad, som den kan opnaae". Fokuset var på tilberedning og sortering av lin, samt heving av garnkvaliteten fra vanlig hjemmespunnet til fabrikkspinn. Med det menes at garnet var av høy nok kvalitet til å brukes i fabrikker. Staten antok også at prosjektet ville "underholde Fattige, formeere Handelen, og paa Agerdyrkningen selv have en nyttig Indflydelse" (Placat 14, den 4de August 1780, Riksarkivet, Oslo).

Utdanningsprogrammet gikk ut på at staten betalte for 35 lærlingplasser hos heglemester Hovden i København. Lærlingene fikk opplæring både i tekstilteknikker og i fabrikkledelse. Utdannelsen gav dem rett på tittelen Mester raskere enn andre. Deltagerne i programmet var derfor svært etterspurt arbeidskraft.

For å tiltrekke deltagere dekket staten undervisning, kost, losji, redskaper og reisekostnader. Lærlingen fikk beholde det de tjente på spinningen, mennene slapp militærtjeneste under lærlingtiden og den kanskje største gulleroten var at de som etablerte seg i provinserne, og da helst i hjembygda, for å undervise de nye kunnskapene, fikk en årlig premie på 20 rdl i 15 år. I gjennytelse måtte bygdene som sendte lærlingene stille med undervisningslokaler når de vendte hjem

Utdanningsprogrammet var opprinnelig bare ment for de dan-

ske provinsene, men ble etter hvert åpnet både for norsk og islandsk deltagelse. Fra Norge deltok fire personer: Anna Sætre og Engelbrecht Westgaard fra Stor-Elvdal og etterhvert også Anne Marith Torp og Anders Gryten fra Biri.

Fabrikkskolen Enigheten

Industriskolen som ble opprettet i Norge het Enighetsfabrikken og lå i Stor-Elvdal, Østerdalen. Den var i drift fra 1785 til 1797. I sin samtid fikk Enigheten mye medieoppmerksomhet, og bla besøkte kronprinsen den på sin Norgesreise sommeren 1788.

Initiativet: Enigheten var et lokalt initiativ satt i gang av Lensmann Ole Olsen Evenstad nr. 1 og

kappelan, senere Sogneprest Andreas Wulfsberg. Etter å ha lest utlysningen av utdanningsprogrammet i avisen og fått godkjenning av staten om å bli med, fikk Evenstad og Wulfsberg med seg lokale bønder som investorer og dannet "Det Aamodt Patriotiske Selskab". Etter hvert ble også menn som Bernt Anker og Peter Collet med. Selskabet skulle stå for driften av Enigheten. En tid så Selskabet for seg at Stor-Elvdal skulle bli et nasjonalt senter for tekstilutdanning og -industri, noe alla planene om IT Fornebu i dag. Det ble etter hvert klart at det var noe ambisiøst og man begrenset seg til målet om at Enigheten skulle forbedre kvaliteten på hjemmeproduksjonen av tekstiler og hjelpe de fattige til et yrke.

Fra åpningen av Enigheten november 1785:

Der indfandt sig saa mange, som kunde komme af de ærverdige og patriotisk sindede medlemmer af bondestanden tilligemed deres familier, hvilket alle ved andkomsten bleve modtagne ved blæsen i trompeter og skyden af haandgevær i mangel paa kanoner. Derpaa blev, da alle vare samlede, atter blæst i trompeterne og skudt 9 skud, samt efter at en til den ende forfattet sang var afsunget, holdt forstanderen en paa omstændighederne passende indvielsestale, efter hvis slutning blev, ligesom ved begyndelsen, istemt en af forstanderen componert sang, og endelig sluttede denne ad med skudd og musikk. Da denne høytidelighed var forbi, bleve selskabets forsamlede samtlige bevertet med et got og anstændigt, skjönt ei overflødig maaltid, bekostet af et dertil af de forsamlede gjort inskud, og bleve tillige alle de paa fabriken værende arbeidere og fattige fritt bispist. Ved maaltidet blev drukket adskillige skaaler ...

Varer og priser: Enigheten produserte både stoffer til vester, skjorter og skjørt, samt strikkede plagg som sokker og hansker. Plaggene ble laget i ull, bomull og faktisk også silke. Det ble også produsert og solgt ulike tekstilredskap. Sammenligner vi prisene på Enighetens varer i den første tabell med andre produkter i samtiden, i den andre tabell, ser vi at prisene på Enighetens varer var høye.

Produkter på Enigheten og deres priser

Produkt	Pris
<i>Blekede bomullssokker</i>	2 ort
<i>Bleket bomullstøy per alen</i>	1 ort 14 sk
<i>Bommullslue</i>	1 ort 16 sk
<i>Bomullshansker</i>	8 sk
<i>Forkle</i>	ikke funnet
<i>Røde ullluer</i>	
– laget på “den fine”	3 ort 12 sk
<i>Røde ullluer</i>	
– “laget på den ordinære”	1 ort 18 sk
<i>Sjal</i>	2 ort 16 sk
<i>Spettede hvite bomullssokker</i>	2 ort 16 sk
<i>Strikkede ullstrømper</i>	3 ort 12 sk
<i>Talhasp</i>	2 ort
<i>Trårokk</i>	2 ort 12 sk
<i>Skottrokk</i>	2 ort

1625-1794: 1 riksdaler (rdl) = 6 mark = 4 ort = 96 skilling (sk)

Vi vet lite om Enighetens marked. Stor-Elvdøler kjøpte noe og noen hevder at “1000vis” av røde luer ble solgt “til kjøpmann Anders Berg på Røros”. Undersøkelser av skiftene i Stor-Elvdal i perioden samt andre kilder tyder likevel på at avsetningen var liten. Varene kan ellers ha blitt solgt på de årlige markedene rundt om i området, slik som Grundsetmarten i Elverum og av

Priser på andre varer

Produkt	Pris
<i>Hest</i>	12 rdl
<i>Ku</i>	4 rdl
<i>Oksekalv</i>	2 ort
<i>Sau per stykk</i>	2 ort
<i>Vadmelsbukse til Skiløberkompaniet</i>	86 sk
<i>Kjøl og vest til en tjenestegjørende i Skiløberkompaniet</i>	3 rdl 91 sk
<i>1 par strømper til Skiløberkompaniet</i>	28 sk

kramfolk som reiste mellom bygdene og til Sverige.

Produksjonen: Enigheten var en tipp-topp moderne fabrikk med de aller nyeste maskinene. Strikkingen foregikk på en spesialimportert strikkemaskin fra England og som de senere laget to kopier, derfor inndelingen i “den fine” og “den ordinære” i tabell 1. Tvinning av tråder foregikk på den topp moderne “tvindemaskinen” og garnet ble lagt i like store bunter ved å bruke talhaspen, et hespetre som “knepet” etter hver omdreining. Enigheten hadde også et kjemisk farveri og en valkemølle. Dette var alt sammen nye teknologier i bygda.

Enigheten hadde to bestyrere; Engelbrecht Westgaard som var fabrikkmester og Anna Sætre som var spindemesterinde. Begge hadde vært med på utdanningsprogrammet i København. Svend Skramstad (Stor-Elvdals lokale oppfinner og tusenkunstner) var også tilknyttet fabrikkens tekniker og senere som bestyrer. Anna Sætres mann og Engelbrecht Westgaards

bror, Anders Westgaard var også bestyrer en tid.

Elevmassen var hovedsakelig Det Aamodt Patriotiske Selskabs barn. Disse fulgte kurs i bla. spinning og veving og dro hjem etter endt opplæring. Fattige og foreldre-løse barn ble også satt på Enigheten for å lære et yrke og for å hindre tigging. Kappelan Wulfsberg forteller at det var vanskelig å få folk til å arbeide fast på fabrikk-skolen, selv om lønnen på 50 rdl i året for en vanlig arbeider må anses som relativt høy. Ungdommen valgte i stedet å flytte til Bardu, der det var ledig jord eller ta annet arbeid, f.eks i den voksende skogs-næringen.

Konkursen: Enigheten hadde problemer med driften i hele sin levetid. Allerede fra starten var det for lite kapital til at fabrikkene kunne betale ut lønn. For å bøte på kapitalmangelen søkte det Aamodt Patriotiske Selskab et lån på 2000 rdl av kongen, men saksbehandlingen tok 4 år, og da inntraff Storofsen. Flomskadene var store og Selskabet hadde gitt opp håpet da kronprinsen kom til unnsetning ved å gi de 2000 rdl som gave. Dessverre var det ikke nok. Enigheten hadde også problemer med leveranser av varer, det var langt til nærmeste havn der bomull og farver kom inn. Dyre priser og høye lønninger, uregelmessig utbetaling av lønn, uerfaren administrasjon og konkurranse både fra hjemmeprodusenter og et konkurrerende farveri gjorde konkursen uunngåelig.

Sporene videre

Selv om fabrikkskolen Enigheten stengte, forsvant ikke kunnskape-ne. De som hadde vært tilknyttet Enigheten tok med seg og spredde kunnskapene med seg videre.

Lokalt: Det er vanskelig å finne tydelige tegn på at de nye teknologiene og kunnskapene som Enigheten brakte til Stor-Elvdal fikk rot-feste og ble brukt. Årsaken er at slike forbedringer først og fremst ville ha kommet til uttrykk i bedre kvalitet på garnet eller og tøyene, noe som er nærmest umulig å uttale seg om 200 år senere.

Gjennom undersøkelser av skifter før, under og etter Enigheten kan vi si at de nye kunnskapene fra Enigheten forandret forbruk og teknologivalg i Stor-Elvdal. Tydeligst er valkemøllen på Enigheten som med stor sannsynlighet forklaringen på skiftet fra mønstervevde ullstoffer som damask og kalemank til vadmelsstoffer som figuren viser. Undersøkelsene av skiftene forteller også at Enigheten antagelig førte til en alminneliggjøring av farvede tekstiler. Før Enigheten har skiftene nemlig svært detaljerte beskrivelser av farver, mens detaljeringsgraden faller under og etter. Dette indikerer at Stor-Elvdølene i stadig større grad anså farvede plagg som alminnelige.

Et konkret eksempel på at kunnskapene fra Enigheten ble videreført i lokalsamfunnet er Ole Knudtsen Sætres farveri. Ole hadde vært ansatt på Enigheten, men på begynnelsen av 1790-tallet startet han sitt eget farveri og tok opp konkurransen med Enigheten. Det

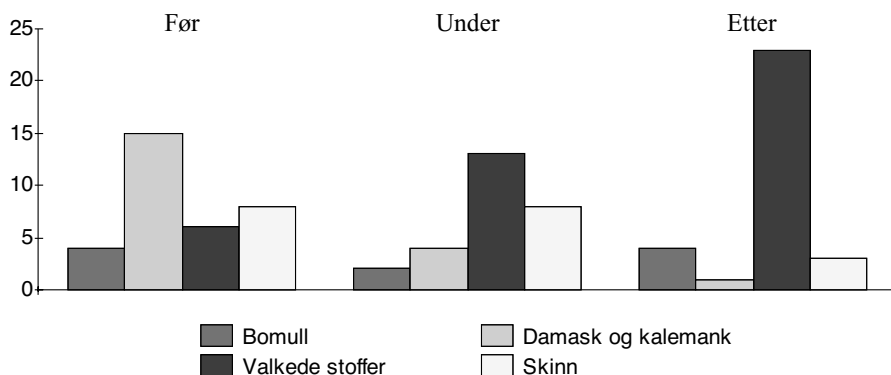
gikk så bra at Wulfsberg mente at mye av årsaken til Enighetens konkurs måtte tilskrives Oles foretak. Ole holdt på frem til i hvert fall 1809. Nøkkelen til suksessen lå i at han kombinerte farveriet med gårdsdrift, slik at han og hans hushold hadde flere ben å stå på i dårlige tider.

Engelbrecht, Svern og spinneriet i Vang: Engelbrecht Westgaard, som både hadde vært i København som deltager i utdanningsprogrammet og vært bestyrer på Enigheten, gav ikke opp som tekstilprodusent selv om enigheten stengte. I 1797 flyttet han, og etter hvert også Sven Skramstad til Vang utenfor Hamar. Der ønsker Prost Abraham Phil å opprette en spinneskole.

I Prams reisebeskrivelse 1804-06 finner man flere beskrivelser av spinneriet på Vang. Det er en imponerende liste av ting Engelbrecht og Svend fikk til eller holdt på med. Ikke bare hadde Skramstad laget kopier av strikkemaskinen, men de

to hadde også “construeret en Kardemaskin, som på Størrelsen nær er nogeleges af samme Indretning”. Kardemaskiner var vanligvis laget i jern, men på Skramstad og Englebrechts kardemaskin var bare kardetennene og kammene i jern, resten av maskinene var i tre. Pram antok at hjulene ville slå seg, men anså ikke det som et problem da de var enkle å erstatte. De arbeidet også på en spinnemaskin, men hadde problemer med å få den til å virke.

Selv med stor teknisk aktivitet var det ikke mulig å få til et fabrikkvesen i Vang. Phil forteller i 1808 at “vores Fabrikvæsen i Kurud er det rent Fias, Westgaard harver ikke hva mig bekienet i ringeste Maade befattet sig dermed ...” Hva som skjedde sier kildene ingenting om. En mulighet er at Engelbrecht har vært opptatt med egen gårdsdrift, for i følge Pram i 1804 kunne de to ikke reise på studietur til København om sommeren da det ville sette dem “for meget tilbage i deres huuslige Forfat-

Frekvensen av bomull, damask og kalamank, valkede stoffer og skinn

ning". Det eneste sikre vi vet er at Engelbrecht og Svend etter hvert flyttet tilbake til Stor-Elvdal, men om de noensinne beskjeftiget seg med fabrikkdrift igjen er usikkert.

Anna og Anders: I 1792 eller 93 etablerte Anna Sætre, som hadde vært spinnemesterinne, og Anders Westgaard, som en tid var bestyrer på Enigheten, seg i Trondheim. På bakgrunn av kunnskapene fra Enigheten slo de seg opp i tekstilbransjen.

De første årene i Trondheim arbeidet Anna som spindemesterinde på Arbeidshuset. I Trondheim hadde man lenge forsøkt å etablere et arbeidshus, men kvalifiserte lærere hadde manglet. Med sin utdanning og arbeidserfaring var Anna ideell. Anders etablerte seg som farver og tok borgerbrev den 14. januar 1793. Det var ikke enkelt å slå seg opp som farver. Konkurransen fra hjemmefarvere og fuskere i faget var hard, og farveren måtte ofte ha en bi-næring å støtte seg på. For Anders og Anna var det undervining på Arbeidshuset og pantevirksomhet.

Anders døde den 26.juli 1799 og Anna fortsatte driften av farveriet frem til hun døde 2 år senere, den 12. mai 1801. Da hadde hun giftet seg om igjen med den 17 år yngre farveren og svennen Niels Berg. Anna og Anders hadde tre barn men det er usikkert hva som skjedde med dem etter at foreldrene døde. Vi vet heller ikke hva som skjedde med Nils.

Skiftene etter Anna og Anders forteller at de to må ha levd et velstående middelklasseliv. I løpet av sin tid i Trondheim hadde de skaf-

fet seg hus, hvorav et antagelig var et landsted. Av eiendeler hadde de blant annet: 2 kaffebord, 1 lenestol, 6 par blå og hvite te-kopper, Sommerfeldts Geografie (atlas), 1 nattstol med bekken, 1 kaffekvern og 1 gammel messings kaffekanne. Spesielt luksusvarene er interessante fordi de viser at Anna og Anders deltok aktivt i det voksende konsumsamfunnet. Kunnskapene fra Enigheten hadde båret dem godt de vel 10 årene i Trondheim. Hvordan Anna og Anders sitt foretak ville ha utviklet seg dersom de hadde levd lengre eller dersom barna hadde vært gamle nok til å ta over, er vanskelig å si.

Halvor: Halvor Ophuus var et uekte og foreldreløst barn som ble plassert på Enigheten. Der lærte han bla å bruke strikkemaskin og å farve. Disse teknologiene kom til å bli grunnstenen i foretaket han, og senere familien, bygde. Da Enigheten stengte flyttet Halvor med familie til området ved Romsdalsmarten. De ble etter hvert med i Haugianerbevegelsen og "nød Anseelse som alvorlige agtværdige Folk, dog uden at optræde som Guds Forkyndere".

Sammen med kjøpmannen og haugianeren Arnt Solum anla Halvor i 1806 et strømpeveveri.

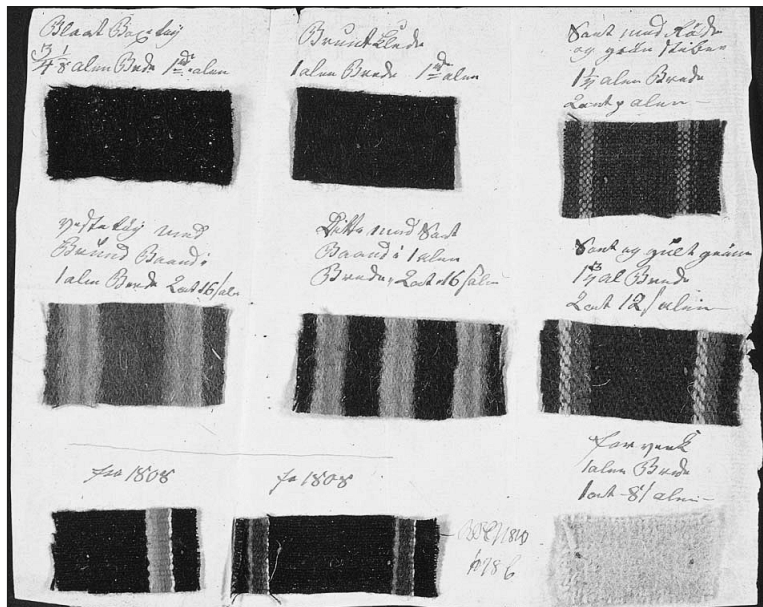
Strømpeveveriet gikk bra og Halvors prestasjoner gikk ikke upåaktet hen, blant annet ble han anbefalt til det Danske Landhuusholdningsselskab. Den lokale lensmannen kunne også fortelle at Halvor hadde "vævede 224 Alen Væstetøyer, Buxetøyer, Foerverk, Klæde, Dreiel og Strye (=blår, red.), samt farvede 4861 alen af ad-

skillige Couleurer". Halvor hadde også vevet noen dusin luer, noe

som forteller at han antakelig hadde en strikkemaskin. I 1814 drev Halvor et "farverhatemageri, væver og overskærer Fabrik" på gården Mjelva i Romsdalen og farveprøver fra dette farveriet er bevart. Varene ble avsatt "i omegnen og de nærmeste kjøbstæder, til forskjellige tider". Ved siden av farveriet drev han jordbruk.

Halvor døde i 1852 og sønnen Ole Johan overtok. Han hadde ikke samme forretningssuksess som faren og satte etterhvert familiens fabrikk og formue over styr. Det ble Halvors svigersønn, Niels Olsen Devold som fortsatte arven. Niels hadde gått i lære hos Halvor og tok mesterprøven i farvekunster i Trondheim. Han virket noen år som predikant i Haugebevegelsen før han og familien i 1818 slo seg ned i Ålesund som farver og vever. Niels Devold gjorde det godt i Åle-

sund. Farveriet og veveriet ble fortsatt av sønnen Ole Andreas.

O. A. Devold og Sønner, 1929.

O.A. Devolds Sønner har siden den første Ole Andreas gått for full maskin i Ålesund. Etter hvert har de differensiert til andre produkter innen vevteknologi, som glassfiberproduksjon. I dag regnes Devold som en av verdens fremste teknologiske bedrifter på dette området. I skrivende stund flyttes tekstilproduksjonen til Litauen for å redusere lønnsomkostningene. Ironisk nok er dette samme begrunnelse som man på slutten av 1700-tallet brukte for å flytte tekstilindustrien fra København og ut i de danske provinsene og til Norge.

Vellykket på kort og lang sikt?

På kort sikt var utdanningsprogrammet og Enigheten ikke særlig vellykket. Allerede fra starten hadde Enigheten dårlige forutsetninger. På lang sikt derimot må vi kunne si at utdanningsprogrammet må regnes som relativt vellykket, i hverfall i Norge. Kunnskapene som utdanningsprogrammet og Enigheten gav mange grunnlag for et nytt yrke. Av de fire jeg har fulgt endte en opp med å bli forfar til et stort konsern og to med relativt vellykkede foretak. De nye kunnskapene forandret også teknologivalg og forbruksmønster og forbedret hjemmeproduksjonen i Stor-Elvdal. Utdanningsprogrammet og Enigheten var ikke den eneste kanalen for utvikling av den norske tekstilindustrien på slutten av 1700-tallet, men den var uten tvil en av dem.

Ragnhild Hutchison

- Ragnhild Hutchison: *Enigheten - tekstilfabrikken i Østerdalen*. Fabrikkdirift og teknologioverføring i det norske bondesamfunn på slutten av 1700 tallet.

Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo. Høsten 2003.

<http://enigheten.laiv.org>

Kommentar: For to år siden gikk Tenens skoutur til Kong Museer mellem Næstved og Vordingborg. Nogle husker nok turen bedst fordi spadsereturen til blegen ved Vintersbølle var temmelig strabadserende. Se i øvrigt TENEN 13,4. Ved rundvisningen på det egentlige museum, Gammel Øbjerggård, fik vi

en grundig information om Kong Fabriks historie; jeg vil her lige minde om nogle af hovedpunkterne.

I året 1774 bliver Øbjerggård købt af Niels Ryberg. Ryberg var da 49 år, han var søn af en fæstebonde i Ryberg i Salling, blev handelsuddannet, havde et stort handelsfir-

*Gammel
Øbjerggårds
hovedbyg-
ning –
Køng museet*

ma i København, ejede det fynske gods der nu hedder Hagenskov, og havde forretningsforbindelse med en linnedfabrik i Slesvig. Han var i 1771 blevet medlem af direktionen for Københavns fattigvæsen og leder af dettes lærredsmanufaktur.

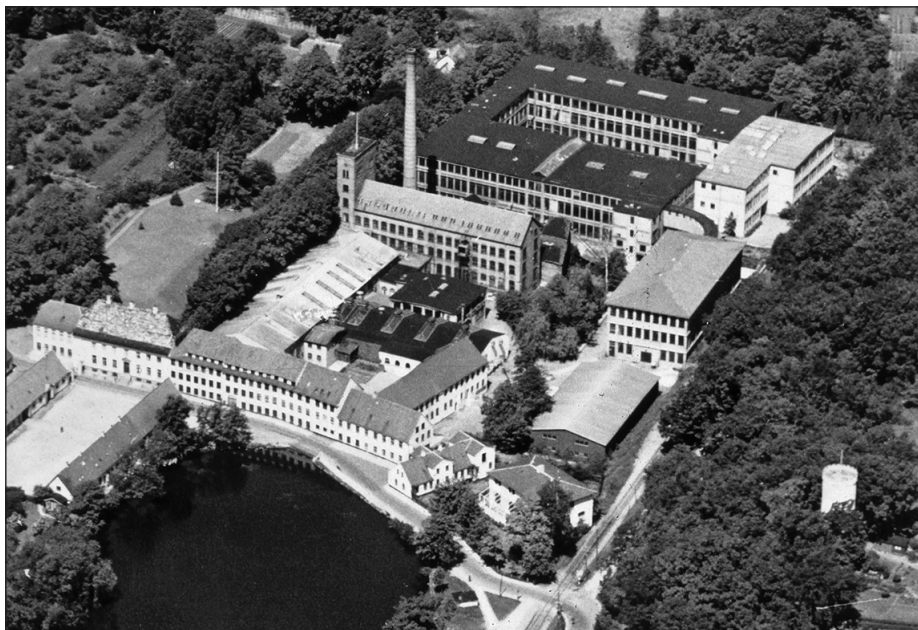
Ryberg åbnede i 1778 en spinde-skole på Øbjerggård. Formålet var dobbelt: dels at landet kunne spare megen valuta hvis man fik en hjemlig produktion af hør og hamp i gang, dels at man kunne afhjælpe fattigdommen på landet ved at give befolkningen en ekstra indtægtskilde. Næstved patriotiske selskab stiftedes i juni 1780 med Ryberg som æresmedlem, blandt andet med det formål at etablere spinde-skoler, og man nåede således at komme i gang kort før udsendelsen af den kongelige plakate af 4. august 1780 der rummer en "Generalplan for Linnedspinderiers oprettelse og udbredelse i de danske Provindser", netop den plakate der spiller en rolle i Ragnhild Hutchisons artikel. Foretagendet på Øbjerggård blev som bekendt en stor succes i den største del af den tid hvor Køngfabrikken eksisterede. Den sygnede

efterhånden hen, og det sidste livstegn sås i 1924, da den sidste del af varelageret solgtes.

Det interessant at se overensstemmelsen i Enighetens og Køngfabrikkens grundlag; men det er ikke mindre interessant at se forskellene. Enigheten har et mere folkeligt grundlag end Køng. Enigheten har nok skaffet sig folk, der kunne teknikken; men man har ikke haft tilstrækkelig viden om personalepolitik, markedsføring og økonomi. Derfor blev levealderen kort. Køng derimod har haft en håndfast og erfaren ejer. Han har, som vi så det på skovturen, haft helt bestemte ideer om hvad han ville. Ikke desto mindre har begge fabrikker haft stor indflydelse på tekstilhistorien – på hver sin måde.

Bent Bille

- Jeg har støttet min hukommelse på de noter til Køng Fabriks historie fra årtusindskiftet som Køngmuseernes daværende leder, Per Ole Schovsbo, udarbejdede med baggrund hos Holger Tillisch, Margit Baad Pedersen og Charlotte Paludan.

Brede Klædefabrik kort før lukningen i 1956.

Brede Klædefabrik

I denne artikel præsenterer og udbygger Jeppe Tønsberg synspunkter fra sin ph.d. afhandling "Brede Klædefabrik. I. C. Modeweg & Søn A/S 1870-1956. Den danske klædeindustri i international belysning" (Århus 2004).

De fleste af dette blads læsere kender af omtale eller selvsyn Brede Klædefabrik, hvis bevarede bygninger fra årene 1795-1951 ligger i Mølleådalens nord for København. Før fabrikken lukkede i 1956 på grund af den tiltagende konkurrence fra udlandet, var den Danmarks ældste og største klædefabrik, og den havde ofte ligget i spidsen af sin branches teknologiske udvikling. Dens produktion omfattede

først og fremmest klæde- og kamgarnsstoffer til beklædning; men i sine sidste år fremstillede den også en del møbelstoffer. Fabrikken importerede uld og shoddy, hvoraf den selv spandt garnet til sin produktion af klæde. Som de fleste danske klædefabrikker kunne den derimod ikke spinde kamgarn, men måtte importere det færdigt, når den skulle fremstille de stadigt mere populære kamgarnsstoffer.

Johan Carl Modeweg havde grundlagt sin klædefabrik i København i 1810, og i 1832 købte han en del af det daværende Brede Kobberværk for at få vandkraft til at trække sine maskiner. I 1845 anskaffede han mekaniske væve og i 1846 en dampmaskine. Da hans

søn og efterfølger 20 år senere anskaffede de første selfactorer i Danmark, var alle dele af klædefremstillingen mekaniseret, og Brede var Danmarks mest moderne klædefabrik. I 1851 havde fabrikken fået sit eget gasværk til belysning således, at der kunne arbejdes uafhængigt af dagslyset, og i 1895 fik Brede som den første fabrik i Danmark et automatisk brandslukningsanlæg med vandtårn og sprinklere. På den tid omfattede virksomheden foruden klædefabrikken også en filthattfabrik, der senere blev selvstændig og flyttede til Skodsborg, og et bomuldsvæveri. I 1907 (udvidet 1913) opførtes en spinderibygning af jernbeton, som i dag er Danmarks ældste fabriksbygning af dette materiale, og i 1920 fik væveriet en tilsvarende

bygning. I 1929 anskaffedes automatvæve og i 1937 den første ring-spindemaskine til uld. Fabrikken anskaffede hele tiden nye maskiner; men samtidig blev andre dele af produktionsapparatet efterhånden gamle og utidssvarende. Fabrikkens indre svarede således til dens ydre, der var præget af både nye og gamle bygninger.

Drivkraften i fabrikken udvikling i storhedstiden ca. 1890-1920 var den tyskfødte tekniske direktør Edmund Daverkosen, der boede i Bredes hovedbygning og opfattedes som fabrikant. Efter hans død i 1918 var det, som om fabrikken tabte initiativet. Det skal dog siges, at konjunkturerne for dansk tekstilindustri generelt blev dårligere efter 1920.

Interiør fra væveriet på Brede Klædefabrik ca. 1935 med de karakteristiske remtræk til vævene fra drivakser under loftet.

Ud over sin alder, størrelse og teknologi var Brede Klædefabrik især kendt for to ting: sine mange arbejderboliger og sin patriarkalske ledelsesform. Disse to ting hørte i virkeligheden tæt sammen, fordi boligerne var et af de vigtigste instrumenter i den patriarkalske ledelsesstrategi. Med patriarkalsk mentes, at ledelsen med tryghed og velfærdsgoder sørgede for sine arbejdere både på arbejdspladsen og i fritiden, og at arbejderne til gengæld var loyale over for virksomheden. Det var en ledelsesform, som tilsyneladende hyldede gamle traditioner, men som i virkeligheden var opstået omkring 1850 for at dæmme op for arbejdernes tiltagende organisering.

Når man blev født i Brede, stod fabrikkens vuggestue, børnehave og senere skole parat. Allerede som barn kunne man begynde at arbejde på fabrikken, og man kunne forvente at beholde sit arbejde der resten af livet. Når man flyttede hjemmefra, kunne man leje et værelse af fabrikken og få sin mad fra

spisehuset. Det var ikke ualmindeligt, at man fandt sin kæreste i Brede, og når man blev gift, kunne man flytte ind i en af fabrikkens lejligheder. Her kunne man regne med at blive boende til sin død, og når man døde, blev man begravet på Lundtofte Kirkegård, hvor fabrikken havde lejet et stykke af kirkegården til fri begravelse for sine ansatte. Her hvilede i midten fabrikanten i en gravhøj omgivet af et indhegnet anlæg, hvor hans familie var begravet. Udenfor var der langs med hegnets forside store gravsteder til funktionærerne og til begge sider mindre gravsteder til arbejderne. Som man havde haft sin faste plads på fabrikken, fik man det også i døden.

I Brede havde man en tryk tilværelse, hvis man opførte sig ordentligt og rettede sig efter fabrikkens anvisninger. Men hvis man ikke gjorde det og blev afskediget, mistede familien samtidig sin bolig og måtte flytte væk fra Brede. Derfor kunne virksomheden ved hjælp af boligerne og de øvrige velfærds-

Et par af arbejderboligerne "De gule Huse" i Brede i 1905. Husene rummede hver fire toværelses lejligheder i stueetagen og otte enkelte værelser på loftet.

goder regne med at have disciplinerede og føjelige arbejdere.

Da byggeriet af arbejderboliger sluttede i 1920, havde fabrikken omkring 200 lejligheder og ca. 200 enkelte værelser til udlejning til arbejderne. På bakken øst for Brede lå der en hel lille by af huse med arbejderboliger. Hvert hus indeholdt to moduler bestående af en trappe omgivet af to lejligheder foruden og fire værelser på loftet. Efterhånden blev mange af værelserne slået sammen til nye lejligheder; men oprindeligt blev de enten udlejet til unge ugifte arbejdere eller brugt som udvidelse af lejlighederne nedenunder, hvis der boede familier med mange børn.

Denne kombination af værelser og lejligheder i de samme huse medførte stor elasticitet i boligmassen; men den var usædvanlig. Forbilledet for fabrikssamfundet i Brede omkring 1900 skal søges i de arbejderkolonier – "Siedlung" – som i stort antal fandtes i Ruhrdistriktet i Tyskland. I udviklingen af disse boligkvarterer var stålfabrikant Alfred Krupp en ledende skikkelse. Både her og i andre udenlandske fabrikssamfund var det almindeligt, at de unge og ugifte arbejdere boede samlet i logihuse med tilhørende spisesal og serveringskøkken. Når man i Brede havde et særskilt spisehus, hvori mod enkeltværelserne var anbragt i tilknytning til lejlighederne i små grupper, kunne både spisehuset og værelserne udfylde flere funktioner: men det synes at være et helt originalt indslag, der ikke kendes fra andre steder.

Selv om Brede var mest påvirket af tyske fabrikssamfund, var

der også ligheder med andre store europæiske industrisamfund som f.eks. Saltaire, Bournville og Port Sunlight i England. Det var karakteristisk for disse samfund, at de havde et præg af mønstersamfund, og at de var patriarkalsk ledet. Skaberen af et sådant småsamfund ønskede ofte at vise, at det kunne organiseres anderledes og bedre end det omgivende storsamfund. Dette satte dog som regel en grænse for, hvor langt småsamfundets (fabrikantens) autonomi fik lov til at udstrække sig. Det er også karakteristisk, at de store patriarkalske lederskikkelser foretrak at udtrykke sig gennem deres handlinger og sjældent udtalte sig direkte om, hvorfor de handlede som de gjorde. Det kan skyldes, at det var en del af deres strategi, at den ikke måtte afsløres. Hvis arbejderne opdagede, at fabrikantens faderlige omsorg for dem var en bevidst strategi, kunne den let tabe sin virkning.

I Brede gav fabrikant Edmund Daverkosen aldrig direkte udtryk for, hvorfor han havde valgt at bygge boliger og være patriarkalsk. Derimod har den noget ældre Alfred Krupp efterladt sig mange vidnesbyrd om sine intentioner, dog oftest i private breve, der først er udgivet efter hans død. Følgende formaninger fremsatte han dog direkte henvendt til sine arbejdere (1877): "En alvorlig beskæftigelse med politik kræver mere tid og dybere indsigt i vanskelige forhold, end I har til rådighed. At snakke politik på et værtshus er desuden meget dyrt, for de penge kan man få noget bedre hjemme. Når I er færdige med jeres arbejde, skal I

Edmund og Olga Daverkosen i haven bag hovedbygningen med deres fem ældste børn i 1900. Børnene er fra venstre Thora, Margrethe. Carl Leo (på armen), Erika og Johanna.

blive i jeres egen kreds - hos jeres forældre, hos jeres kone og jeres børn. Der skal I finde rekreation ved at tænke på husholdning og opdragelse. Det og jeres arbejde skal først og fremmest være jeres politik. Det vil give jer glade timer." I lyset af sådanne udtalelser er det nemt at se, at hensigten med det udbyggede fabrikssamfund i Brede var at holde arbejderne væk fra det omgivende samfunds (socialistiske) påvirkning og at lade den faderlige omsorg få arbejderne til at glemme deres egentlige behov.

Patriarkalismen blev som regel opgivet efter arbejderbevægelsens gennembrud omkring 1900. Med de

mange velfærdsgoder var den en dyr ledelsesform, og når den alligevel ikke kunne holde arbejderne væk fra socialismen, var der ingen grund til at fortsætte med at bruge den. Brede var imidlertid et af de steder, hvor den patriarkalske ledelse fortsatte, selv om arbejderne stiftede en fagforening i 1897. Systemet af velfærdsgoder blev endda udbygget i de to første årtier af 1900-tallet, og mange af dem fortsatte frem til omkring 1950. En forklaring kan være, at Edmund Daverkosen gerne ville betale prisen for stadig at have disciplinerede og føjelige arbejdere. Fagforeningen kunne kun sikre dem en mindsteløn, og hvis fabrikanten ville betale mere end mindstelønnen, kunne han stadig spille arbejderne ud mod hinanden og bevare herredømmet over dem. Da Edmund Daverkosen døde i 1918, valgte den nye ledelse bevidst at fortsætte virksomhedens drift på samme måde som hidtil, og først da fabrikken i slutningen af 1940'erne fik nye ejere, blev ledelsesstilen ændret.

Eftertidens opfattelse af de patriarkalske lederskikkelser er lige så delt som samtidens. Var de filantropiske eller beregnende? Under alle omstændigheder fik deres initiativer stor betydning for udviklingen af industrisamfundets fysiske boligmiljø. Det var fabrikanter, der skabte de første havebyer til deres arbejdere, og også her var Alfred Krupp en af dem, der viste vejen, selv om hans visioner først blev virkeliggjort af hans søn. I hans sidste bevarede brev fra 1887 læser man: "Ligesom det gamle hus, hvori jeg har levet over 25 år, ville jeg gerne bygge arbejderboli-

ger til leje og efter omstændighederne senere til ejendom for trofaste familier. Jeg tror, at en arbejder gerne ville bo i et sådant hus, og at mange også ville ønske at eje det. Det kan også lade sig gøre. Jeg ser i ånden hundrede sådanne huse vokse frem uden at være nok ... Jeg regner med, at de skal ligge 25 til 30 meter fra hinanden. Til afskærmning udadtil eller mod naboerne vil jeg med fornøjelse levere træer i massevis". Men samtidig havde Alfred Krupp også en mere langsigtet strategi med sit byggeri og sine velfærdsgoder: "Efter år og dag, når en almindelig revolution går gennem landet, et oprør fra alle klasser af arbejdere imod deres arbejdsgivere, hvem ved, om så ikke

vi som de eneste bliver skånet, fordi vi i tide tager alle forholdsregler". På denne måde ser man, at den patriarkalske ledelse med sine velfærdsgoder var en velberegnet strategi, der tilsigtede at bevare magten over arbejderne og samtidig få dem til at være tilfredse med deres situation. At det tilfulde lykkedes i Brede, er de mange positive erindringer fra beboerne vidne om.

Jeppe Tønsberg

Redaktionel efterskrift:

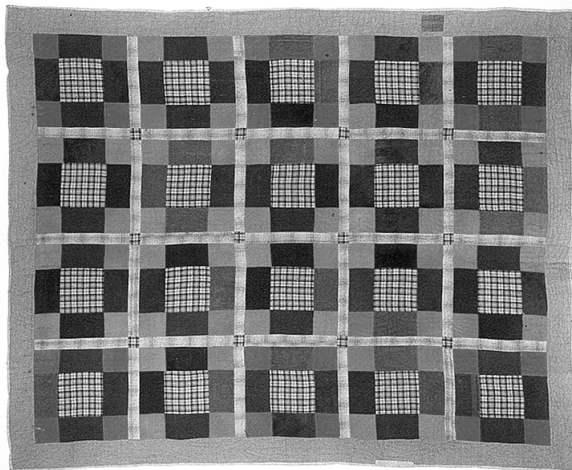
- Karin Hoffritz har i 1990 lavet et båndinterview med Olga og Edmund Daverkosens datter Maud, født 1906. Se TENEN nr. 4, 1991.
- Shoddy er et opkradset affaldsprodukt.
- Selfaktor: spinder et ét-trådet garn.

POSTKORT: Tekstilmuseet i Toronto er det eneste af sin slags i Canada. Museet ligger tæt ved byens Chinatown. Sommerens særudstilling med Kaffe Facetts patchwork quilts er i øvrigt netop slut. Man kan på en sommerdag sagtens gå dertil fra centrum; men man kan også gøre et besøg via internet – *www.textilemuseum.ca vofl*

Ni-felts quiltet tæppe fra sidst i 1800-tallet. 173 × 212 cm – Ontario provinsen i Canada.

I huse uden centralvarme var det nødvendigt at have mindst tre tæpper eller quilts på hver seng gennem den ofte strenge canadiske vinter. Det ternede rød-blå-gule stof i midten af hver blok er hjemmespundet og håndvævet – sandsynligvis oprindeligt fra en dragt i 1860-erne. Nogle af de ensfarvede brune stykker er et tiår ældre. Tæppe-kanten er lavet af et håndvævet sjal, som oprindeligt er taget i brug i 1830-erne.

En af Københavns ældste butikker: M. W. Mørch & Søn's Eftf.

Forretningens grundlægger Marcus William Mørch (1803-77) flyttede i 1816 til København og kom to år senere i manufaktur-lære hos en af byens silke- og klædekræmmere, blev svend i 1824 og løste selv borgerskab som silke- og klædekræmmer den 28. august 1830. Den første butik blev indrettet i Østergade, tæt ved Amagertorv, og efter et par flytninger – antagelig for at få større lokaler – finder vi i 1848 Mørch i Læderstræde 23 hvor han har optaget handel med flag og – senere – ordensbånd. Samtidig afviklede han den almindelige manufakturhandel.

I årene efter den nye grundlov dannedes utallige foreninger, hjælpe-, pensions- og sygekasser, og de skulle alle have en fane. Den blev båret i optog og ved begravelser og pyntede foreningslokalerne ved alle møder. Hvor meget man gjorde ud af det, og hvad M. W. Mørch kunne præstere, ses f.eks. af regningen på en fane, som "Arbejderklassens Hjælpe- og Begravelses-Forening" bestilte i 1867. Selve fanen var af håndbroderet silkeflagdug med navnet i guldtrækkeri, malede engle og ægte guldkvaster, den havde poleret stang med forgyldt spyd og dupsko samt bærerem, og der hørte et futteral til. Regningen lød på adskillige gange prisen for en begravelse.

M. W. Mørch's handel blomstrede yderligere, da hvert eneste fagområde fra 1870'erne og fremefter oprettede sin egen fagforening. Efter endnu nogle flytninger – bl.a. til Kgs. Nytorv – slog Mørch sig i 1874 ned i kvarteret bag Det Kgl. Theater. Gammelholm, som kvarteret stadig kaldes, bestod dengang af en helt ny bebyggelse med etageejendomme på det område, hvor orlogsflådens værft og værksteder havde ligget i århundreder. Den første adresse var Heibergsgade 8, hvor butikken lå indtil den i 1909 blev flyttet til sin nuværende adresse, Peder Skrams Gade 3.

M. W. Mørch optog sin søn Sophus Valdemar Mørch (1844-1912) som kompagnon i 1875. Ved den lejlighed ændredes firmanavnet til M. W. Mørch & Søn. Ved faderens død i 1877 fortsatte sønnen virksomheden og optog handelen med medaljer og miniatureordener. S. V. Mørch's hustru, Victoria Mørch, som havde været sin mands medarbejder i mange år, videreførte forretningen efter sin mands død indtil 1924, hvor hun i en alder af 70 år afstod forretningen til Inga

Lynghoff, som i 1931 solgte den til Jens Kristensen Hieronymussen (1879-1938). Forretningens navn fik herefter tilføjet "Eftf."

Forretningen fik nu en betydelig fremgang i handelen med ordensbånd og flag. Firmaet fremstillede selv ordensbånd og miniatureordener, og med sønnen Poul Ohm Hieronymussen (1908-91) som medejer blev der på ny tale om en familievirksomhed.

Poul Ohm Hieronymussen viste stor interesse for ordnernes historie og fik med årene en omfattende viden indenfor dette speciale. Den blev bl.a. udmøntet i en håndbog, "Europæiske ordner i farver", som udkom i 1966.

Nu er tredje generation indehaver af det traditionsrige firma. Fra 1990 har Peter Ohm-Hieronymussen sammen med sin hustru Erika videreført den gamle forretning. Her er både inventar og skilte be-

varet, et af de sidste steder i landet, hvor man stadig kan fornemme det butiksmiljø, som vore forfædre har handlet i.

I slutningen af 1940'erne stoppede salget af flag, mens forenings- og kongrestegn og præmiesløjfer fortsat indgår i sortimentet. M. W. Mørch & Søn's Eftf. leverer i dag til ordenskapitler og kancellier over hele verden. Og skulle man være i tvivl om noget, der angår ordener og bæring af samme, skulle den nuværende indehaver, ordensbåndhandler Peter Ohm-Hieronymussen, nok kunne svare, idet han er formand for Ordenshistorisk Selskab.

Annet Laursen Skjelsager

Litteratur:

- Jan Møller: *Københavns ældste butikker*, 1997. ISBN 87-7717-107-1.
- Barbara Zalewski: *Under Kronen*, 2000. ISBN 87-91002-00-1.
- Internet: www.ordensbaand.dk

Invitation: **TENENs juletur lørdag den 19. november 2005**

Årets juletur starter med et besøg i én af Københavns ældste butikker, se side 18.

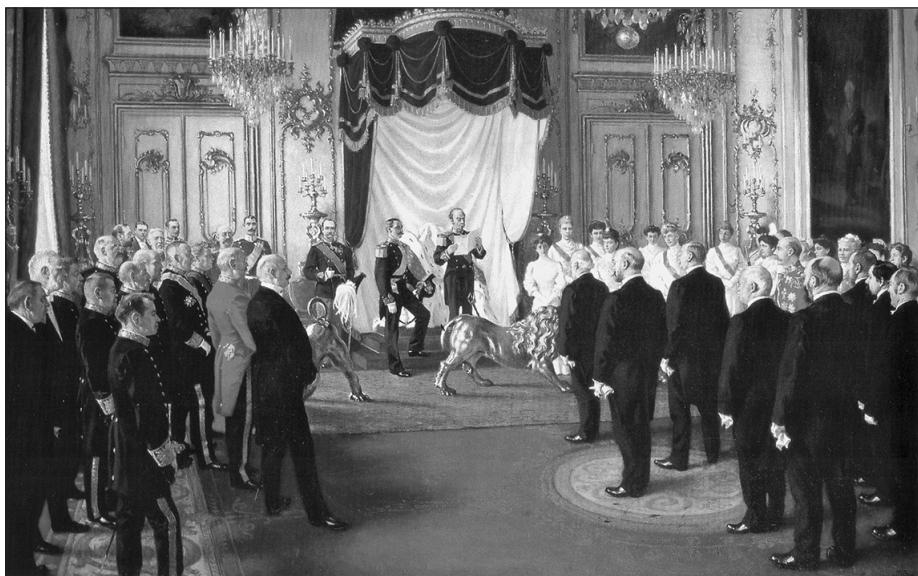
Vi mødes klokken 10:45 på Peder Skrams Gade, foran butikken i nr. 3, W. M. Mørch & Søn's Eftf.

Ejeren Peter Ohm-Hieronymussen og hans kone vil fortælle om ordensbånd og ordener samt vise, hvordan man syr disse spændende ting.

Derefter finder vi et hyggeligt spisehus til en let frokost for egen regning – evt. i Nyhavn? Gode idéer modtages gerne.

Senere på eftermiddagen fortsætter vi på Amalienborgmuseet, hvor Katia Johansen vil guide os i udstillingen om valget af den danske prins Carl til Norges konge, Haakon VII:

Alt for Norge! Den 20. november 1905 var en mærkedag for Norge – man havde sendt en delegation fra Stortinget for officielt at anmode Christian IX om at hans barnebarn prins Carl måtte modtage valget som den nye norske konge. Det norske folk og Stortinget i Kristia-

Paul Fischers maleri fra 1907 af den norske stortingsdeputation på Amalienborg den 20. november 1905.

nia havde stemt – og besluttet – at de ville have den danske prins til konge, efter at man tidligere på året havde udstemt den svenske konge. Prins Carl antog navnet Haakon VII, og hans 2-årige søn prins Alexander blev til kronprins Olav.

Højtideligheden fandt sted i Christian VII's Palæ på Amalienborg denne mandag den 20. november kl. 11:30. Det var vel nok den sidste store dynastiske begivenhed man så i Europa – fødslen af et nyt kongehus. Hele kongefamilien var til stede, såvel som de danske ministre, de norske repræsentanter, diplomaterne, øvrige højtstående personer samt en enkelt fotograf og hans medhjælper.

Fotografen var hoffotograf Peter Elfelts nevø, Kjeld Elfelt, og hans medhjælper var en ret kendt maler, Paul Fischer. Fischer øjnede mulig-

heden for at gøre den pragtfulde ceremoni til et storslået maleri, og fik lov til at følge med sin ven fotografen. Maleriet, baseret på fotografierne, var færdigt allerede en måned senere. Det var så vellykket at Paul Fischer, som ellers var kendt som "københavnermaleren" med genrebilleder af byen – ikke mindst i regnvej – gik i gang med en stor udgave, med omhyggeligt udførte portrætter af alle de tilstedeværende.

Rosenborgsamlingen står for en særudstilling som genskaber maleriet – og begivenheden. Udstillingen åbnes af Dronningen i forbindelse med det norske kongepars officielle besøg i København, og åbner for publikum den 8. november i år. Udstillingen løber over en meget kort periode fra 8. november til 18. december. Over 30 opstillede dragter,

Rosenborgs kroningstæppe, kroningskåbe og søvløver, og Christan IX's genfundne, nyforgylde tronhimmel giver en spektakulær oplevelse i Palæets glitrende Ridderisal. I omvisningen kommer vi

ind på alle forberedelserne og detektivarbejdet som krævedes for at genskabe tableaulet.

*Katia Johansen
tekstilkonservator, Rosenborg*

Tilmelding til TENENs juletur senest den 15. november til Annet Laursen Skjelsager på telefon 44 95 05 55.

Max. 20 deltagere, deltagerprisen er 60 kr. for medlemmer og 75 kr. for gæster + entréen til Amalienborgmuseet.

TENEN-tur under forberedelse: Til Kloster Lüne og Kloster Wienhausen cirka 17. til 19. juni 2006.

*

De 4 primære rejsemål bliver:

- Kloster Lüne med fortrinvis hvide kirkebroderier fra 13. – 19. årh.
- Kloster Wienhausen med broderede billedtæpper fra 14. – 15. årh.
- Navnekludmuseet i Celle med navneklude og læresyninger fra hele verden, samt
- Et blåtrykkeri, hvor der stadig trykkes efter de gamle metoder.

Desuden vil der indgå enkelte 'ikke-tekstile' besøgsmål.

*

Turen arrangeres i samarbejde med H.W. Rejser og vil blive gennemført ved min. 20 deltagere.

Prisniveauet forventes at blive omkring 2700 kr. med forbehold for oliestillæg.

Turen vil udgå fra Storkøbenhavn, og der bliver opsamling undervejs over Sjælland, Fyn og ned gennem Jylland. Bustransport, hotelophold i dobbeltværelser med morgenmad, forplejning under transport, den første aften samt alle entréer. Mod tillæg kan der bestilles enkeltværelse.

Turleder: Hans Werge og Lis Slottved, hos hvem endeligt program kan rekvireres fra nytår. *Dog vil jeg af hensyn til den videre planlægning allerede nu gerne høre fra interesserede i turen.*

Når datoen endnu ikke ligger helt fast skyldes det, at der på samme tid afholdes VM i fodbold i Tyskland. En del kampe ligger i Hannoverområdet, som ikke er langt fra vort rejsemål. Dette betyder stor efterspørgsel på hotelværelser, men turen er sikker nok.

*Lis Slottved
tlf.: 74 63 03 50 – ePost: slottved@privat.dk*

*TENEN på skovtur i august 2005: **BESØGET PÅ KONGSGÅRDEN***

Ved ankomsten blev vi modtaget af Sofie Jensen, studerende, som skulle vise os rundt. Sofie Jensen har den særlige opgave at indrette mp3-afspillere sådan, at man ved tryk på knapper kan få en forklaring på alle genstandene i Lejre Museums Hestbjerggård i nærheden. Genstandene dér er ikke som visse andre steder bare typer, de har alle deres særlige historie.

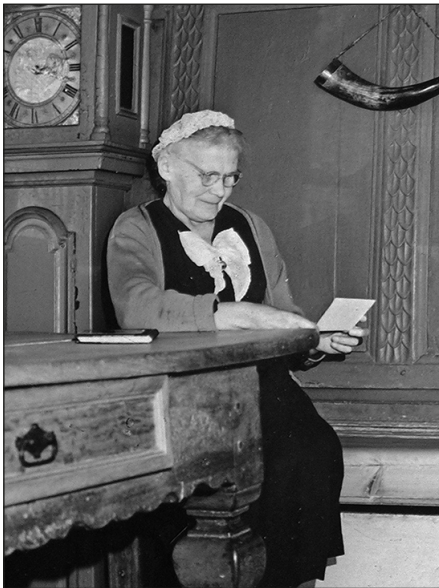
Vi samledes først uden for gården og hørte om dens historie. Den har fra 1749 været beboet af den samme fæstebondeslægt i 250 år. I 1910 var det besluttet at huset skulle rives ned og erstattes af et nyt; beslutningen ændredes, og nye bygninger blev opført i nærheden. I 1925 flyttede sidste led i slægten,

Kirsten Nielsen, ind og sørgede for at huset beholdt den gamle indretning med slægtens eget indbo.

I Ole Worms optegnelser er det en gård i nabolaget der kaldes Kongsgården. Da den er blevet revet ned, må navnet være gået over til dette hus.

*

Først så vi på huset udefra. Det er kun det gamle stuehus, der er bevaret; det ligger trukket lidt tilbage fra vejen, idet avlsbygningerne har ligget foran. Ved udskiftningen flyttedes de fleste gårde ud på markerne. Dette er en af de få gårde, der blev liggende på den oprindelige plads. (Derfor har vi lige i nærheden bytinget hvor man i fællesskabets tid planlagde arbejdet).

Kirsten Nielsen – sidste slægtled i Kongsgården i Lejre. Ældre foto.

Murenes alder ses af, at man i bindingsværket blandt andet har anvendt sideholter.

Vi gik ind gennem bislaget, der er bygget til i 1778, og kom ind i gårdens hovedrum. I 1827 er man blevet så moderne at man ikke har

villet sove i hovedrummet, derfor har man opført en væg der skiller afdelingen med husets alkover fra det øvrige rum. Til venstre for indgangen er et barokpanel der stammer fra en kirke; farven er fra 1700-tallet. Af den øvrige indretning bemærkede vi hylden til mælkekarrene, hvor fløden kunne stå og samle sig – samt standuret der har været stuens pragtstykke.

Næste rum er ikke på samme måde tidsbestemt. Her er samlet ting som er familieminder; det er karakteristisk for den grundtvig-prægede bondebevægelse. Grundtvig har i øvrigt holdt folkemøder lige bagved Kongsgården. På bordet i den fine stue står et strikket dannebrogssflag med en broderet indskrift. Her er også et spejl og en stol i empirestil. Bilæggerovnen er uden forbindelse til en ovn, altså en attrap; ved den er en opstander med messingkugler der har kunnet tjene til at holde fødderne varme i en kold seng. Vi ser også hede-bosyninger, men nogle huenakker må vi savne, for de er stjålet! Her er også bindebrevne i papirklip med

Bænket ved langbordet ...

*Kaffetid –
Sofie Jensen
fortæller.*

knuder i stedet for vore dages prikker i gækkebrevene. Det var om at undgå at få et bindebrev puttet i lommen, for man risikerede at skulle af med en gave. På væggene hænger billeder af gården, som den har set ud tidligere; men især bemærker man billederne af de fine mennesker fra Ledreborg. Det hænger selvfølgelig sammen med at medlemmer af slægten har været i tjeneste på Ledreborg og har haft forbindelse med folkene i kraft af fæstet. I denne stue ser vi også på det mønstervævede alkoveforhæng. Det er syet af et Paisleysjal.

I køkken- og bryggersafdelingen bemærker man husets brede samleskorsten. Her har maden været kogt og stegt under den åbne himmel. Herude står en dragkiste, der har været degraderet til foderkiste, samt et ølbrygningskar som ikke er bødkret, men er formet som en firkantet kasse.

Så er det kaffetid! Vi går ud i haven, hvor der er dækket op til os

i det gode vejr. Under kaffedrikningen bliver der tid til at høre hvad Sofie Jensen har at fortælle om museets planer: Hestbjerggård er Lejre museum. Den er restaureret og har genstande fra hele kommunen og er også udgangspunkt for alt det, man kan se i landskabet: skibssætning, hal, Herthadal, Ledreborg. Museet er helt nyt, det eneste gamle er Kongsgården – Maja Lisa Engelhardt er konsulent, så der kommer moderne kunst inspireret af Lejre. Transportforholdene er i orden, for man kan komme til stedet med en telebus.

Efter kaffen blev der lejlighed til at bese haven. Frø, der har ligget i jorden siden middelalderen, er spiret frem. Disse relikter, f.eks. bulmeurt og havemælde, har man taget sig kærligt af, og de har nu fået en særlig plads i haven. Bagerst i haven går en sti ned af skråningen til en låge. Går man igenem den, kommer man ned til åen der løber langs blegen hvor man

lagde sine nyvævede hørvarer ud, så at solen kunne gøre dem smukt hvide.

Til dem, der ikke nåede med på skovturen, vil jeg sige, at en tur til Lejre Kongsgård kan anbefales.

*

Vi startede vort besøg på Historisk-Arkæologisk forsøgscenter med frokost i det grønne, og selv en ganske almindelig madpakke nydt i det fri smager dejligt og så på sådan en skøn varm august sommersøndag ... og så overværede vi et slag mellem Nord-og Sydstaterne i Nordamerika, dvs. det gjorde vi jo ikke:

Der er en forening, hvor man kopierer de dragter, våben, udrustning og vel også slagteknik, som man brugte i Den amerikanske Borgerkrig fra 1861-65. De viste deres kunnen og det gik drabeligt for sig, de skød mod hinanden, kanonerne gik af med voldsomme brag med masser af røg, og kavaleriet red mod hinanden med dragne sværd – dog, når nogen blev skudt, rejste de sig op igen kort efter. Det var meget fornøjeligt at se på, og

hvem der vandt og hvorfor, fandt jeg aldrig ud af. Jeg synes krig er noget grusomt noget, og her gik voksne mænd og legede røvere og soldater, men ved eftertanke slog det mig, at der også var noget positivt ved det, for, for at opføre dette spil kræver det, at man bærer den rette uniform, den rette udrustning, de rette våben (de brugte vist det, der hedder et forladegevær) og formodentlig også årsagen til borgerkrigen og mest af alt et godt samarbejde. Mon der ikke også er et godt kammeratskab?

Tiden gik hurtigt, men der var tid til et besøg i tekstilhuset. Her stod en 2-3 opretstående væve og også 3-4 skaftevæve, hvor der blev vævet smukke stoffer, så alt var i brug. Det er altid dejligt at se væve, garn og stoffer, det bliver jeg i så godt humør af.

Det var nok det sidste denne tur bød på for nogle af os, og det blev slutningen på en rigtig dejlig udflugt.

*Kongsgården: Bent Bille
forsøgscentret: Bente Løvgreen
foto: Frits Lilbæk*

*“Krigen” er
brudt ud –
i Lejre.*

CTR - Centre for Textile Research: Ved en både festlig og højtidelig åbning fik Københavns Universitet 16. september 2005 et internationalt center for tekstil forskning, med engelsk som arbejdssprog.

Man havde ønsket at starte i 2006, men Danmarks Grundforskningsfonds 5-årige tildeling går fra august 2005.

Tidsmæssigt dækkes forhistorisk tid til nutiden. Et af centrets kerneområder vil blive udnyttelsen af de seneste naturvidenskabelige metoder til nye undersøgelser af Danmarks enestående forhistoriske tekstiler.

Centret spænder også vidt geografisk, ikke kun Norden, men også Middelhavsområdet er angivet som primære forskningsområder.

Centret vil arbejde tæt sammen med Saxo Instituttet, så det sproglige vil også blive tilgodeset. Kombinationen tekstil og sprog har jeg ellers kun set behandlet af den amerikanske forsker Elisabeth Wayland Barber. Centret har en meget lang liste af samarbejdspartnere, den og meget andet kan ses på: www.hum.ku.dk/ctr

Det bliver spændende at følge centrets arbejde, foreløbig i fem år, men der er mulighed for forlængelse.

Vibeke Ervø

Årets Dräktmässa 9. til 11. september i Ystad bød bl.a. på en kavalgade med et hundrede års folkedanserdragter. Der var udstillet 26 skånske dragter, som tidsmæssigt var jævnt fordelt over det tyvende århundrede. Her er de to ældste fra allerførst i 1900-tallet.

vofl

Textilforum er indrettet i den gamle Herning Klædefabrik og har som permanent udstilling et tekstilindustrianlæg fra 1876. Det repræsenterer således Midtjyllands gamle hovederhverv.

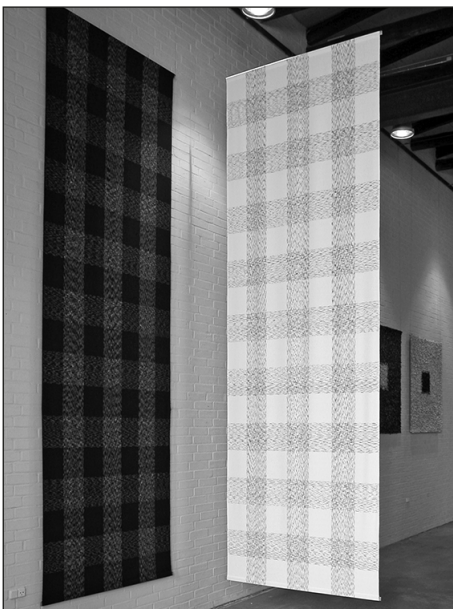

I LANGE BANER viste smukke sjaler og dekorationsbaner/rumdelere i pletfarvet bomuld. Garnerne var farvet med Indantren farve. De lange baner gav rummet Kedelhuset, hvor der er højt til loftet, et lyst og let præg. De store sjaler smøg sig om ginerne, så de var ganske "påklædte".

Desuden var der et par store vægdekorationer i kluderya og 11 fine små minitextiler i hør, uld og silke. Hvert lille billede var farvet med sin plantefarve.

De to sensommer-særudstillinger i 2005 var:

- *I LANGE BANER* af Susanne Nielsen
- *DET ER GANSKE VIST* af Nordsjællands Quiltelaug.

DET ER GANSKE VIST viste bl. a. quiltede billeder inspireret af frimærker med H. C. Andersens papirklip. Det var en sjov ide, der gav mulighed for anderledes montering.

Fire af frimærkerne er på dette blads forside. Fra øverst til venstre er de lavet af: Else Marie Stenseng, Lise Henriksen, Anni Eifer og Lis Tønnesen.

Et tæppe med tasker fik mig til at tænke på HCA's motto: At rejse er at leve.

Vibeke Lilbæk

Må vi anbefale et besøg på TENENs internet-sider. Her findes bl.a. farveversioner af en del af tidsskriftets sort-hvide billeder. Bladets internet-henvisninger findes, så man ikke behøver at stove sig igennem dem, men kan nøjes med at klikke. Der er en del andre relevante henvisninger. Man kan hente foreningens love samt bladets kolofon og hvervliste. Og så er der en gave til TENENs medlemmer!

Det er naturligvis sjovere selv at udforske TENENs indslag på internettet fremfor at læse beskrivelser af det her i bladet – adressen er:

<http://tenen-dk.spymac.net> eller <http://tenen.does.it>

ARRANGEMENTS- OG UDSILLINGSKALENDER

TENEN inviterer: Juletur den 19. november 2005 i København. Mød kl. 10:45 i Peder Skrams Gade, foran butikken i nr. 3. Tur-indbydelsen er på side 19 i dette blad.

TENEN planlægger: Tur til Tyskland. Læs nærmere på side 21 i dette blad. Endelig invitation vil være i næste nummer af bladet.

TENEN planlægger: Håb om, at Kronborg kan være stedet for foreningens næste generalforsamling den 25. marts. Det er jo renæssance-år i 2006. Se nærmere i næste nummer af bladet.

Nordjyllands Kunstmuseum:

Fra væv til væg. Vævekunst fra Europa. 4. 11. 2005 - 1. 1. 2006.

Adr.: Kong Christians Allé 50, 9100 Aalborg

Horsens Bibliotek:

Fingerdukker fra Renée Adrians musikalske legestue. Til 6. 11. 2005.

Adr.: Tobaksgården 12, 8700 Horsens

Stengalleriet, Horsens:

Inga Linde Jensen, forlæg til et 9 meter langt billedtæppe. Lis Kubel, julemotiv hæklet i finsølv. 19. 11. - 31. 12. 2005.

Adr.: Asgårdsvej 11, 8700 Horsens

Textilforum:

Customized Vintage. Pauli Tvillings samling af nutidens kjoler. Til 2. 11.
Adr.: Vestergade 20, 7400 Herning

Den gamle Købmandsgaard, Uhre:

Marianne Schandorff, udstiller sin *Oldemors håndarbejder*. Til 20. 11.
Adr.: Uhrevej 27, Uhre, 7330 Brande

Kvindemuseet i Danmark:

Møder - billedvæveren Inge Bjørn. Retrospektiv. Til 22. 1. 2006.
Adr.: Domkirkepladsen 5, 8000 Århus C

Knøs' gård - Sydals Bibliotek:

Fingerdukker fra Renée Adrians musikalske legestue. Til 11. 11. 2005.
Adr.: Vestervej 1-3, 6470 Sydals

Koldinghus:

Kunsthåndværkergruppen Netmaskerne. *Moderne dansk strikdesign med japansk inspiration*. Til 20. 11. 2005.
Adr.: Markdannersgade 11, 6000 Kolding

Kunstbygningen, Svendborg:

M 59. Bl.a. vævning. Til 13. 11. 2005.
Adr.: Vestergade 27-31, 5700 Svendborg

Køge Museum:

Uldbroderi før og nu. Til 1. 1. 2006.
Fra kristentøj til dåbskjole, dåbstøj på Køgeegnen. Til 26. 2. 2006.
Adr.: Nørregade 4, 4600 Køge

Roskilde Bibliotek:

Fingerdukker fra Renée Adrians musikalske legestue. 7. til 25. 11. 2005.
Adr.: Dronning Margrethes Vej 14, 4000 Roskilde

Farums Arkiver & Museer:

Guld- og sølvnakkehuer fra 1800-tallet. Til 18. 12. 2005.
Adr.: Farum Vejgård, Stavnsholtvej 170, 3520 Farum

Værløse Museum, Mosegaarden:

Nøjsomhedstøj. Enestående eksempler på omsyning, stopning og lapning af tøj. Til 12. 2. 2006.
Adr.: Skovgårds Allé 37, 3500 Værløse

Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot:

Silkebroderede lærredsduge og åbne skabe. 1. 12. 2005 - 1. 1. 2006.
Adr.: Frederiksborg Slot, 3400 Hillerød

Kedelhuset, Hillerød:

Tøj til børn 1790-2005. Arrangeret af Hillerød og Omegns Folkedansere. 3. til 5. 11. 2005.
Adr.: Christiansgade 3-5, 3400 Hillerød

Munkeruphus:

Læremesteren. Væveren Vibeke Klint med elever. Til 13. 11. 2005.

Adr.: Munkerup Strandvej 78, 3120 Dronningmølle

Stadsbiblioteket i Lyngby:

Billedvævninger af Ulrikka Mokdad. Til 30. 11. 2005.

Kunsthåndværkergruppen Netmaskerne udstiller *Strikmodeller med japansk inspiration*. 26. 11. til 4. 12. 2005.

Adr.: Lyngby Hovedgade 28, 2800 Kongens Lyngby

Remisen, Blegdamsvej:

Kreativ Hobby Messe. Arbejdende stande og materialer til patchwork, strik mm. 5. - 6. 11. 2005.

Adr.: Blegdamsvej 132, 2100 København Ø

Nationalmuseet:

Klæder og kreative kvinder. Omvisning 20. 11. 2005 kl. 14:30.

Bayeux-tapetet – en broderet krønike fra vikingetiden. Omvisning i særudstillingen. 22. 1. 2006 kl. 14.

Adr.: Ny Vestergade 10, 1471 København K

Rundetårn:

Dansk Gobelinkunst. Mangfoldigheden i nutidig dansk billedvævning. 12. 11. til 8. 1. 2006.

Adr.: Købmagergade 52 A, 1150 København K

Haandarbejdets Fremme Galleri:

Huse i korssting. Til 5. 11. 2005.

Korssting til jul. 11. 11. - 23. 12. 2005.

Haandarbejdets Fremmes broderimodeller. Til 23. 12. 2005.

Adr.: Nyhavn 31C, i gården, 1051 København K

Dunkers Kulturhus:

På modet. Ny svensk kläddesign. Til 13.11. 2005.

Adr.: Kungsgatan 11, S-252 21 Helsingborg

Kulturen, Lund:

Underbart. Underklæder formar kroppen 1750 - 2005. Til 30.12. 2005.

Adr.: Tegnérsplassen, S-221 04 Lund

Norsk Folkemuseum: Motivenes liv, død og gjenoppstandelse

Seminar om norsk treskurd fra vikingtid til nåtid. 23. nov. kl. 11 til 17.

Åpent for alle. 100 kr./pers. inkl. lunsj. Påmelding til mikkel.tin@norskfolkemuseum.no eller + 47 - 22 12 37 00.

Adr.: Museumsveien 10, 0287 Oslo

TENENs kalender udarbejdes på grundlag af arrangementer i *KultuNaut* – Den Elektroniske Kulturkalender. Yderligere oplysninger samt illustrationer modtages gerne direkte fra arrangører og deltagere. Deadline for korte meddelelser er ca. to uger før bladet udkommer. Send oplysningerne til Vibeke Ervø, som koordinerer listen.

Telefonliste for TENENs bestyrelse mv.

<i>navn</i>	<i>adresse</i>	<i>telefon / ePost</i>	<i>hverv</i>
Annet Laursen Skjelsager	Dorthesvej 2 3520 Farum	44 95 05 55 <i>silke-annet@detail.dk</i>	formand + redaktion
Lone de Hemmer Egeberg	Gærdet 12 3460 Birkerød	45 81 15 97 <i>vdblom@tiscali.dk</i>	næstformand
Bent Bille	Langgade 44, Flemløse 5620 Glamsbjerg	64 72 15 65 <i>familien.bille@get2net.dk</i>	kasserer
Lis Slottved	Hjarupvej 10 6200 Aabenraa	74 63 03 50 <i>slottved@privat.dk</i>	sekretær + redaktion
Vibeke Lilbæk	Kollerødvej 39 3450 Allerød	48 17 16 47 <i>vofl3450@spymac.com</i>	redaktion
Hanne Frøsig Dalgaard	Bredebovej 33, 6.tv 2800 Lyngby	45 88 32 67 <i>hfd@tdcadsl.dk</i>	bestyrelse
Flemming Lundholm	Ravningvej 10, Ravning, 6760 Ribe	75 43 77 06 <i>beiderwand@tele2adsl.dk</i>	bestyrelse
Anni Bloch	Thingvalla Allé 5, 2300 København S	23 37 19 59 <i>Anni.bloch@tiscali.dk</i>	suppleant
Anni Mejdahl	Nibsbjergvej 10 7500 Holstebro	97 42 37 86	suppleant
Margit Ambeck	Lyshøjgårdsvej 87, 1.th 2500 Valby	36 30 61 50	suppleant
Lucie Borgsmidt-Hansen	Broholms Allé 28 2920 Charlottenlund	39 64 31 85	revisor
Susanne Nielsen	Sasserød 16 5462 Morud	64 83 11 26	korrektur, forklæder
Vibeke Ervø	Åfløjen 4, 2. tv 2700 Brønshøj	44 85 18 44 <i>ervo@mail.dk</i>	kalender
Frits Lilbæk	Kollerødvej 39 3450 Allerød	48 17 16 47 <i>vofl3450@spymac.com</i>	redaktion

TENENs julegavetips

- Medlemsskab af foreningen •

200 kr. inklusive de allerede udkomne numre af bladet i denne årgang

- TENENs publikationer •

“I Jomfru Fannys gemmer” - 30 kr.

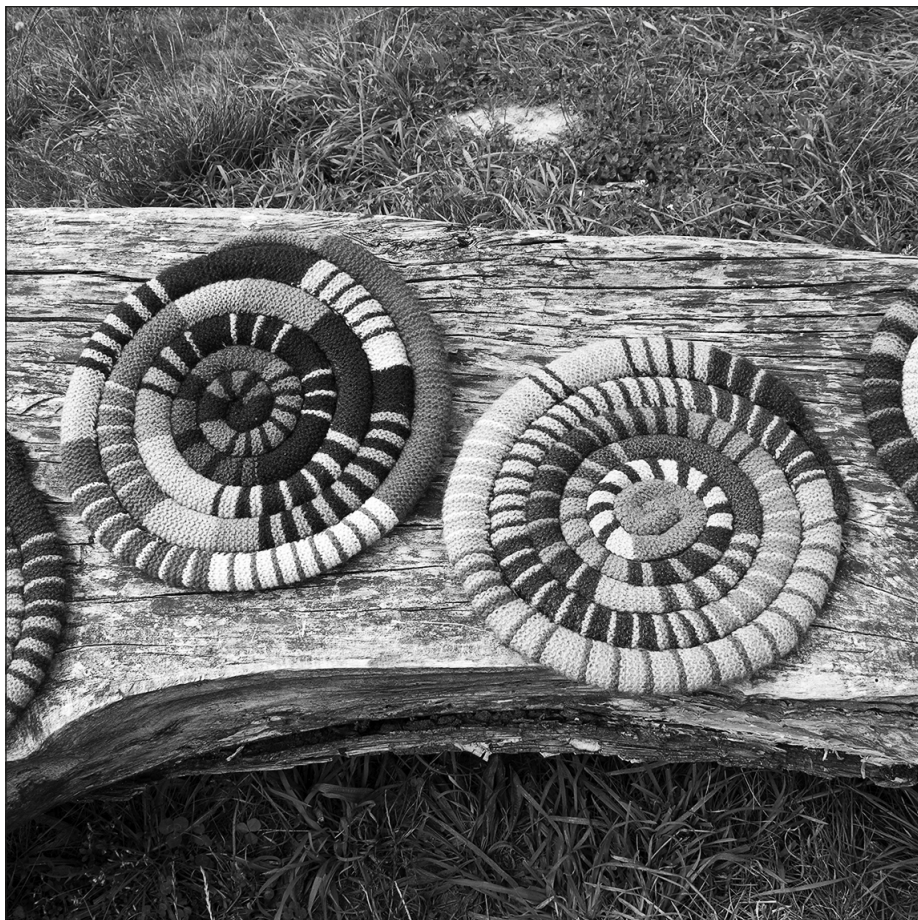
“Tråden i øjet. Noter til engelsk sytråds historie.” - 75 kr.

- TENENs CD-rom'er •

“Folkelige broderier fra Sydslesvig” - 80 kr.

“Folkelige broderier fra 6 danske øer” - 125 kr.

... i tillæg kommer forsendelsen! – henvendelse til Annet Laursen Skjelsager

Til skouturen anbefales bløde hjemmelavede siddepuder som man nemt kan lave selv – hvis man da har mod på strikke-håndværket. Opskriften har bladets redaktion fået mundtligt af Annlise Bille, som måske har set den i tidskriftet "Hemslöjden" 1993/5 eller i Beverly Gordons bog "Shaker Textile Arts" udgivet i 1982 af University Press of New England. Overleveringen lyder kort og kontant:

- Femten masker
- Tre-en-halv meter
- Fyld
- Plus en hank.